

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/122674>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-05 and may be subject to change.

De hoefijzerthese empirisch getoetst

Een cross-nationale vergelijking tussen extreemlinkse en extreemrechtse politieke oriëntaties in Europa

Mark Visser en Gerbert Kraaykamp

Are left-wing and right-wing extremists alike, as suggested by the horseshoe thesis, or not? We answer this question by employing five rounds (2002-2010) of the European Social Survey (ESS). Our conclusion, based on a logistic multilevel analysis, is that people in Europe who have an extreme left-wing and extreme right-wing political orientation differ on a large number of individual characteristics. The results show that manual workers, lower income categories, women, immigrants, non-religious people and those who believe that income inequality should be reduced, are more likely to hold an extreme left-wing ideology compared to an extreme right-wing ideology.

Introductie

Lijken extreemlinkse en extreemrechtse personen op elkaar of bestaat er een wereld van verschil tussen deze beide politieke uitersten? In dit onderzoek trachten we deze vraag te beantwoorden door na te gaan of de verklaringen voor extreemlinkse en extreemrechtse politieke voorkeuren gelijkenissen vertonen of juist niet. Eerder onderzoek heeft veel aandacht besteed aan extreemrechtse ideologieën (bijvoorbeeld: Carter, 2005; Kitschelt, 2007; Lubbers, Gijsberts & Scheepers, 2002; Mudde, 2007; Norris, 2005; Rydgren, 2007) en heeft zich in mindere mate gericht op links-extremistische opvattingen (March & Mudde, 2005; March & Rommerskirchen, te verschijnen; Ooijevaar & Kraaykamp, 2005). Tot op heden is een rechtstreekse vergelijking tussen aanhangers van extreemlinkse en extreemrechtse denkbeelden echter onderbelicht gebleven.

Het politieke speelveld kan enerzijds gesimplificeerd worden weergegeven als een horizontale lijn waarop beide extremen tegengestelde uiteinden vormen. Dit impliceert dat linkse en rechtse extremisten weinig met elkaar gemeen hebben en wezenlijk verschillen. Oosterwaal (2009) spreekt in dit licht van politieke polarisatie: ‘... groepen burgers die bij bepaalde beleidsonderwerpen extreem tegengestelde posities innemen’ (p. 370). Anderzijds wordt wel gesteld dat het politieke links-rechts continuüm de vorm van een hoefijzer aanneemt. Een dergelijke zienswijze propageert dat de politieke uiteinden naar elkaar toebuigen en dus ideologisch of qua samenstelling

dichter bij elkaar liggen. De zogenaamde hoefijzerhypothese luidt dat personen met extreemlinkse en extreemrechtse politieke oriëntaties wel degelijk overeenkomsten vertonen wat betreft persoonlijke eigenschappen en sociaal-demografische achtergrondkenmerken (Faye, 2004).

In eerste instantie verwacht men wellicht dat personen met een extreemlinkse en een extreemrechtse ideologie tot tegengestelde kampen behoren en in een politieke strijd verwickeld zijn. Dikwijls worden extreemlinkse protesten verstoord door extreemrechtse bewegingen en vice versa. Ook de inhoudelijke gebieden waarop zij maatschappelijke verandering teweeg willen brengen lijken te verschillen. Extreemlinkse personen streven naar meer sociale gelijkheid en hekelen veelal het kapitalisme (Ooijevaar & Kraaykamp, 2005). Tevens zijn zij oververtegenwoordigd in stromingen zoals het antiglobalisme, antikapitalisme en dierenactivisme (Giddens, 1994). Recentelijk toonden March en Rommerskirchen (te verschijnen) aan dat het electorale succes van extreemlinkse partijen groter is in landen waar de macro-economische omstandigheden slechter zijn, waar veel mensen sceptisch zijn over Europa, en vooral waar extreemlinkse partijen eerdere successen hebben geboekt. Daarentegen richten personen met een extreemrechtse oriëntatie zich voornamelijk op het vreemdelingen-vraagstuk. Zo blijkt het ervaren van etnische dreiging een van de belangrijkste verklaringen voor extreemrechts stemgedrag (Norris, 2005; Rydgren, 2007). Daarnaast kenmerken rechts-extremisten zich vaak door een autoritaire en nationalistische houding (Mudde, 2007) die haaks op het extreemlinkse gedachtegoed staat.

Beide politieke extremen kunnen echter ook parallellen vertonen. De manier waarop zij hun politieke doeleinden nastreven is vaak soortgelijk. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan een legitimering van geweld, populistische retoriek, politieke demonstraties en protestmarsen. Uit Amerikaans onderzoek is gebleken dat zowel extreemlinkse als extreemrechtse personen soms democratische principes overboord gooien, denken in stereotypen, en 'vijanden' hard aanpakken (McClosky & Chong, 1985). Deze studie liet echter ook zien dat linkse en rechtse extremisten in Amerika sterk uiteenlopende meningen verkondigen met betrekking tot immigratie, sociale ongelijkheid en veiligheid.

Al met al zijn de argumenten die voor en tegen de hoefijzerhypothese pleiten zeer wisselend. Er is echter nauwelijks sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht om de geopperde hoefijzervorm op zijn merites te beoordelen. In deze bijdrage onderwerpen we de hoefijzerthese aan een empirische toets. We doen dit vanuit een Europees cross-nationaal perspectief. Het politieke strijdtoneel binnen Europa raakt meer en meer gepolariseerd (Mair, Müller & Plasser, 2004; Thomassen, 2005) en de huidige economische crisis roept de vraag op of eventuele politieke ontevredenheid daarmee een voedingsbodem biedt voor extreme ideologieën. Onze empirische vergelijking tussen extreemlinkse en extreemrechtse personen heeft hier een verkennend karakter, hetgeen inhoudt dat we geen expliciete verwachtingen formuleren die uit theoretische overwegingen volgen. Wel bestuderen we in welke mate individuele factoren en landkenmerken de kans op extreemlinkse politieke oriëntaties vergroten of verkleinen wanneer we dit rechtstreeks afzetten tegen extreemrechtse oriëntaties. We zijn geïnteresseerd in de volgende onderzoeksvraag: in hoeverre verklaren individuele facto-

ren en landkenmerken overeenkomsten en verschillen tussen personen met een extreemlinkse en een extreemrechtse politieke oriëntatie?

Data en meetinstrumenten

Data

Om een antwoord te kunnen geven op onze onderzoeksvraag maken we gebruik van vijf ronden (2002-2010) van de European Social Survey (ESS). De datacollectie van de ESS vindt tweejaarlijks plaats onder individuen in Europa van vijftien jaar en ouder. De gegevens worden verzameld middels face-to-face interviews. Over het algemeen zijn de responspercentages vrij hoog en kunnen de metingen beschouwd worden als betrouwbaar en valide (Jowell & The Central Coordinating Team, 2003; 2005; 2007). Meer informatie over de ESS is beschikbaar op de webpagina: www.europeansocialsurvey.org.

De gekoppelde dataset waarin alle ronden aanwezig zijn, bevat informatie over 230.551 individuen in 32 Europese landen. Het gaat om de volgende landen: België, Bulgarije, Cyprus, Denemarken, Duitsland, Estland, Finland, Frankrijk, Griekenland, Hongarije, Ierland, IJsland, Italië, Kroatië, Letland, Litouwen, Luxemburg, Nederland, Noorwegen, Oekraïne, Oostenrijk, Polen, Portugal, Roemenië, Rusland, Slovenië, Slowakije, Spanje, Tsjechië, het Verenigd Koninkrijk, Zweden en Zwitserland. Aangezien in verreweg de meeste Europese landen de leeftijd waarop men stemrecht verkrijgt achttien jaar is, zijn alleen personen geselecteerd die op het moment van ondervraging achttien jaar of ouder waren. Na deze selectie hielden we 222.008 respondenten over. Voor 29.131 respondenten ontbrak een waarde op onze afhankelijke variabele politieke zelfplaatsing, waardoor we niet in staat waren om te bepalen of zij een extreme ideologie aanhangen. We hebben deze respondenten verwijderd uit onze dataset. Alleen extreemlinkse en extreemrechtse personen zijn in onze analyses betrokken. Dit verkleinde onze steekproef aanzienlijk, maar dit is noodzakelijk om een directe vergelijking tussen extreemlinks en extreemrechts mogelijk te maken. Tot slot zijn ook de respondenten met missende waarden op een van de onafhankelijke variabelen buiten beschouwing gelaten. Uiteindelijk schatten we onze modellen voor 19.910 individuen in 32 Europese landen.

Links-rechts zelfplaatsing

Om personen die het extreemlinkse of extreemrechtse gedachtegoed aanhangen te identificeren, maken we gebruik van links-rechts zelfplaatsing. Respondenten is gevraagd om op een schaal van 0 (uiterst links) tot en met 10 (uiterst rechts) aan te geven hoe zij hun politieke ideologie beoordelen. Deze meting biedt verschillende voordelen boven het daadwerkelijke stemgedrag van personen. Allereerst stelt deze meting ons in staat om de beide politieke uitersten als extreem te benoemen in plaats van radicaal. Eerdere studies naar stemgedrag hebben een helder onderscheid gemaakt tussen de definities extreem en radicaal (Mudde, 1996): radicaal staat voor de weerstand tegen fundamentele waarden van de democratie, terwijl extreem refereert naar het verwerpen van het algehele democratische systeem. Zodoende lijkt de term ex-

treem niet goed aan te sluiten bij individueel stemgedrag, maar kan hij wel degelijk iemands politieke oriëntatie vertegenwoordigen. Daarbovenop is het erg lastig om in internationale studies radicaal linkse partijen te identificeren. Door links-rechts zelfplaatsing te kiezen als onze afhankelijke variabele, vermijden we de discussies over de criteria die bepalen of een partij wel of niet radicaal is. Een laatste voordeel is dat personen minder snel geneigd zijn om hun politieke partijvoorkeur prijs te geven in een survey, in vergelijking met hun relatief gemakkelijke links-rechts plaatsing.

We hebben de scores 0 en 1 op de links-rechts schaal samengenomen en het label extreemlinks gegeven; de scores 9 en 10 zijn gecombineerd om een extreemrechtse politieke oriëntatie weer te geven. Als we alleen 0 tot extreemlinks en alleen 10 tot extreemrechts zouden rekenen, zou er een te gering aantal respondenten zijn om als extreem te categoriseren. Dit lijkt niet alleen een slechte weergave van de werkelijkheid, maar is tevens onwenselijk voor onze analyses.

Overige operationaliseringen

Op individueel niveau bestuderen we allereerst de beroepsklasse van een persoon, gebaseerd op het EGP-klassenschema. We hebben eerst twee brede categorieën aangemaakt, namelijk hoofd- en handarbeid, en die uitgebreid met werkloos en overigen (onder andere huisvrouwen en studenten). Inkomen refereert naar het totale netto huishoudinkomen van een respondent. We hebben kwartielscores berekend per combinatie van land en jaar om de vergelijkbaarheid tussen landen te vergroten. De modellen bevatten dummyvariabelen voor het laagste, tweede, derde en hoogste kwartiel. Om ervoor te zorgen dat we het relatief grote aantal respondenten met een missende waarde op inkomen kunnen behouden, is een dummy opgenomen voor personen met een ontbrekende waarde op inkomen. Het hoogst behaalde opleidingsniveau van de respondent bestaat uit de categorieën primair, secundair en tertiair. Eerder onderzoek heeft aangetoond dat mannen vaker extreme waarden onderschrijven dan vrouwen (Givens, 2004). Daarom nemen we geslacht op in onze analyses (0 = vrouw; 1 = man). Verder bevatten onze modellen de variabelen etniciteit (0 = autochtoon; 1 = allochtoon), leeftijd (in jaren), religiositeit (0 = religieus; 1 = niet-religieus), burgerlijke staat (dummy's voor gehuwd, gescheiden, weduwnaar/weduwe en ongehuwd), aantal kinderen en het hoogst behaalde opleidingsniveau door een van beide ouders (primair, secundair, tertiair). Leeftijd is gedeeld door tien vanwege de interpretatie van de effecten. Ook is een kwadraatterm van leeftijd opgenomen om rekening te houden met mogelijke curvilineaire effecten.

Onze modellen bevatten tevens twee intermediërende variabelen: de houding ten opzichte van inkomensnivellering en het ervaren van etnische dreiging. De mening ten opzichte van inkomensnivellering is gemeten door respondenten de volgende stelling voor te leggen: 'De overheid zou maatregelen moeten nemen om inkomensverschillen te verminderen'. Men kon antwoorden op een schaal lopend van helemaal oneens (1) tot helemaal eens (5). De intermediërende factor ervaren etnische dreiging is gemeten door drie items die cross-cultureel vergelijkbaar zijn (Coenders, Lubbers & Scheepers, 2004), namelijk: 'Is het volgens u over het algemeen slecht of goed voor de economie dat mensen uit andere landen hier komen wonen?' (0 = goed voor de eco-

nomie, 10 = slecht voor de economie), 'Vindt u dat het culturele leven over het algemeen ondermijnd of verrijkt is door mensen uit andere landen die hier zijn komen wonen?' (0 = culturele leven is verrijkt, 10 = culturele leven is ondermijnd) en 'Is dit land, door mensen uit andere landen die hier zijn komen wonen, een slechtere of betere plek geworden om te wonen?' (0 = betere plek om te wonen, 10 = slechtere plek om te wonen). De scores op de items zijn gemiddeld om tot een schaal te komen (Cronbach's $\alpha = 0,87$).

Op het contextuele niveau bestuderen we vier landaspecten. De mate van inkomensongelijkheid in een land is gemeten door de Ginicoëfficiënt van een land in het jaar voorafgaand aan iedere ronde van de ESS. Hoe hoger de Gini, hoe groter de inkomensongelijkheid. Gegevens zijn afkomstig van de Standardized World Income Inequality Database (SWIID). Voor meer details over deze database verwijzen we naar een studie van Solt (2009). Om de macro-economische omstandigheden in een land te benaderen, voegen we het werkloosheidspercentage in een land en het Bruto Binnenlands Product (BBP) per hoofd van de bevolking toe. Voor beide maten geldt wederom dat de informatie handelt over het jaar voordat de survey is afgenomen. De gegevens zijn afkomstig van de website van de United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). BBP is gedeeld door 1.000 om de geschatte effecten zinvol te kunnen interpreteren. Tot slot voegen we een dichotome variabele toe die aangeeft of een land na 1945 een totalitair regime heeft gekend (0 = geen totalitair regime, 1 = wel totalitair regime). We hebben de contextuele kenmerken zowel separaat als tegelijkertijd getoetst om te beoordelen of multicollineariteit een rol speelde. De resultaten van deze analyses geven aan dat de effecten robuust zijn. Beschrijvende resultaten staan weergegeven in Tabel 1.

Analyse

Aangezien respondenten genest zijn in zowel landen als surveyjaren, bestaat ons contextuele niveau uit 120 land-jaar combinaties. We schatten onze modellen met behulp van logistische multiniveau-analyse in MLwiN. We zetten daarbij personen met een extreemlinkse politieke oriëntatie af tegen extreemrechtse personen (de referentiecategorie). Dit stelt ons in staat om de hoefijzerhypothese direct te toetsen: een significant effect van een variabele betekent een bevestiging van de hypothese, terwijl een effect dat niet significant is erop wijst dat de hypothese verworpen dient te worden. De resultaten van de analyses staan weergegeven in Tabel 2.

De variantie op contextueel niveau is significant in het nulmodel, wat onze keuze voor multiniveau-analyse ondersteunt. Ongeveer 9% van de totale variantie valt toe te schrijven aan verschillen tussen land-jaar combinaties. In Model 1 hebben we de effecten van de individuele variabelen geschat. Vervolgens zijn in Model 2 de contextuele factoren opgenomen. Tot slot zijn de intermediaire variabelen toegevoegd in Model 3. Alle continue variabelen zijn gecentreerd op het gemiddelde.

Tabel 1 Beschrijvende statistieken

	Bereik	Gemiddelde	S.D.
Individuele variabelen (N = 19.910)			
Extreemrechts (extreemlinks = 1)	0-1	0,476	
Beroep			
Hoofdarbeid	0-1	0,264	
Handarbeid	0-1	0,147	
Werkloos	0-1	0,058	
Overige	0-1	0,531	
Inkomen			
Laagste kwartiel	0-1	0,147	
Tweede kwartiel	0-1	0,174	
Derde kwartiel	0-1	0,175	
Hoogste kwartiel	0-1	0,217	
Ontbrekende waarde	0-1	0,287	
Opleiding			
Primair	0-1	0,316	
Secundair	0-1	0,413	
Tertiair	0-1	0,271	
Geslacht (man = 1)	0-1	0,494	
Etniciteit (allochtoon = 1)	0-1	0,137	
Leeftijd (/10)	1,8-9,7	5,165	1,800
Leeftijd (/10) in het kwadraat	3,2-94,1	29,914	18,757
Niet-religieus	0-1	0,385	
Burgerlijke staat			
Gehuwd	0-1	0,552	
Gescheiden	0-1	0,102	
Weduwnaar/weduwe	0-1	0,116	
Ongehuwd	0-1	0,211	
Ontbrekende waarde	0-1	0,019	
Aantal kinderen	0-12	0,649	1,005
Opleidingsniveau ouders			
Primair	0-1	0,514	
Secundair	0-1	0,272	
Tertiair	0-1	0,165	
Ontbrekende waarde	0-1	0,049	
Mening over inkomensnivellering	1-5	3,985	1,120
Ervaren etnische dreiging	0-10	5,196	2,530
Contextuele variabelen (N = 120)			
Inkomensongelijkheid (Gini)	22,6-46,3	29,109	4,466
Werkloosheidspercentage	1,9-19,7	7,840	3,403
BBP (/1.000)	4,5-60,6	25,702	10,324
Totalitair regime na 1945 (wel = 1)	0-1	0,573	

Bron: European Social Survey (2002-2010)

Resultaten

We beperken ons hier tot het bespreken van de resultaten in Model 3 (zie Tabel 2). Het toevoegen van de intermediaire variabelen in Model 3 blijkt namelijk nauwelijks gevolgen te hebben voor de effecten in Model 2. We starten met het bespreken van de effecten op individueel niveau. Uit onze empirische verkenning van de hoofijzerthese blijkt dat handarbeiders een grotere kans hebben op een extreemlinkse politie-

ke oriëntatie ten opzichte van een extreemrechtse oriëntatie dan hoofdarbeiders ($b = 0,091$). Het effect is echter slechts marginaal significant. Tevens merken we op dat er geen significant verschil bestaat tussen werklozen en hoofdarbeiders. Wel vinden we een duidelijke invloed van inkomen: lagere inkomenskwartielen zijn vaker dan het hoogste inkomenskwartiel extreemlinks in vergelijking tot extreemrechts ($b = 0,209$; $b = 0,289$; $b = 0,224$). Onder constanthouding van de overige variabelen zijn de bijbehorende kansen voor de lagere inkomens op een extreemlinkse versus een extreemrechtse ideologie respectievelijk 38,6%, 40,5% en 39,0% tegenover 33,8% voor de hoogste inkomenscategorie. Hoewel de opleidingseffecten negatief zijn, blijken deze niet significant te zijn. Er bestaan dus geen verschillen naar opleiding in de kans op het aanhangen van een extreemlinks dan wel extreemrechts gedachtegoed. Mannen blijken een significant kleinere kans te hebben dan vrouwen om extreemlinks te zijn wanneer we dit afzetten tegen extreemrechts ($b = -0,073$). Voorts zien we dat allochtonen ($b = 0,537$) en niet-religieuze personen ($b = 1,000$) een grotere kans hebben om links-extremistisch te zijn ten opzichte van rechts-extremistisch. De odds voor niet-religieuze personen om een extreemlinkse politieke oriëntatie te hebben vergeleken met een extreemrechtse oriëntatie zijn ongeveer 2,7 maal zo groot als voor religieuze personen ($e^{1,000}$). Burgerlijke staat is eveneens een relevante variabele. Ten opzichte van gehuwde personen is de kans voor gescheiden personen ($b = 0,122$), weduwnaars/weduwen ($b = 0,181$) en ongehuwde personen ($b = 0,155$) om extreemlinks versus extreemrechts georiënteerd te zijn groter. Verder geldt dat naarmate het aantal kinderen dat men heeft stijgt, de kans om links-extremistisch te zijn in vergelijking tot extreemrechts kleiner wordt ($b = -0,046$).

Ten slotte zien we op het individuele niveau ook duidelijke effecten van de houding die personen aannemen ten aanzien van inkomensnivellering en de mate van etnische dreiging die zij ervaren. Voor het effect van de mening over inkomensnivellering ($b = 0,535$) berekenen we de kans voor iemand die het helemaal oneens (score 1) en voor iemand die het helemaal eens (score 5) is met de stelling dat de overheid maatregelen zou moeten nemen om inkomensverschillen te verminderen. Gecontroleerd voor de andere variabelen is de kans voor personen die tegen inkomensnivellering zijn op een extreemlinkse politieke oriëntatie ten opzichte van een extreemrechtse oriëntatie 46,6%. Die kans is behoorlijk groter, namelijk 88,1%, voor personen die voor het reduceren van inkomensverschillen zijn. Uit onze resultaten blijkt verder dat hoe meer etnische dreiging men ervaart, des te kleiner de kans is om extreemlinks te zijn vergeleken met extreemrechts ($b = -0,105$).

Op het contextuele niveau zijn de bevindingen eenduidig. Geen enkel contextueel effect blijkt significant te zijn. Dit duidt erop dat inkomensongelijkheid, het werkloosheidspercentage en de welvaart in een land geen invloed hebben op de kans op een extreemlinkse politieke oriëntatie ten opzichte van een extreemrechtse oriëntatie. Deze kans verschilt ook niet tussen landen die na 1945 wel of niet een totalitair regime hebben gekend.

Tabel 2 Resultaten logistische multiniveau-analyse van extreemlinks versus extreemrechts (ref.), logit-effecten ($N_1 = 19.910$, $N_2 = 120$)

	M1	M2	M3
Individuele variabelen			
Beroep (hoofdarbeid = ref.)			
Handarbeid	0,084~	0,084~	0,091~
Werkloos	0,090	0,088	0,070
Overige	-0,131**	-0,132**	-0,091*
Inkomen (hoogste kwartiel = ref.)			
Laagste kwartiel	0,330***	0,332***	0,209***
Tweede kwartiel	0,383***	0,384***	0,289***
Derde kwartiel	0,311***	0,311***	0,224***
Ontbrekende waarde	0,060	0,062	0,054
Opleidingsniveau (tertiair = ref.)			
Primair	-0,053	-0,053	-0,040
Secundair	-0,043	-0,043	-0,060
Geslacht (vrouw = ref.)	-0,121***	-0,121***	-0,073*
Etniciteit (autochtoon = ref.)	0,598***	0,600***	0,537***
Leeftijd (/10)	0,288***	0,290***	0,255***
Leeftijd (/10) in het kwadraat	-0,026***	-0,026***	-0,023***
Niet-religieus (religieus = ref.)	1,011***	1,014***	1,000***
Burgerlijke staat (gehuwd = ref.)			
Gescheiden	0,141**	0,141**	0,122*
Weduwnaar/weduwe	0,174***	0,175***	0,181***
Ongehuwd	0,199***	0,199***	0,155**
Ontbrekende waarde	0,169	0,172	0,267
Aantal kinderen	-0,042**	-0,042**	-0,043**
Opleidingsniveau ouders (tertiair = ref.)			
Primair	0,209***	0,209***	0,180***
Secundair	0,040	0,041	0,028
Ontbrekende waarde	0,140~	0,140~	0,149~
Individuele intermediërende variabelen			
Mening over inkomensnivellering			0,535***
Ervaren etnische dreiging			-0,105***
Contextuele variabelen			
Inkomensongelijkheid (Gini)		0,008	0,003
Werkloosheidspercentage		0,029	0,019
BBP (/1.000)		0,002	0,003
Totalitair regime na 1945 (geen = ref.)		-0,078	-0,149
Intercept	-0,795***	-0,754***	-0,673***
Land-jaar variantie	0,337***	0,330***	0,327***

~p<0,1, *p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Bron: European Social Survey (2002-2010)

Conclusie

In deze studie stond een empirische verkenning van de hoefijzerthese centraal. Deze hypothese luidt dat extreemlinkse en extreemrechtse personen op elkaar lijken en eigenschappen met elkaar gemeen hebben (Faye, 2004). We hebben deze stelling onderzocht door een aantal individuele achtergrondkenmerken en contextuele factoren te bestuderen in een multiniveau-analyse van 32 Europese landen. Hieruit kunnen we

opmaken dat de verbanden op het individuele niveau suggereren dat we de hoefijzerhypothese vooralsnog dienen te verwerpen. Linkse en rechtse extreme personen in Europa verschillen namelijk op een groot aantal individuele kenmerken. Zo hebben handarbeiders, lagere inkomensgroepen, vrouwen, allochtonen, niet-religieuze personen, gescheiden personen, weduwnaars/weduwes, ongehuwden, personen die vinden dat inkomensongelijkheid bestreden moet worden en personen die minder etnische dreiging ervaren, vaker een extreemlinkse dan een extreemrechtse politieke oriëntatie. De contextuele factoren (inkomensongelijkheid, werkloosheid, welvaart en een historie als totalitair regime) bewerkstelligen echter geen verschillen tussen links-extremistische en rechts-extremistische personen, hetgeen wijst op een (voorlopige) bevestiging van de hoefijzerthese op landniveau. Toch vermoeden we dat de individuele kenmerken bij politieke oriëntaties doorslaggevend zijn. Het aanhangen van een extreemlinkse dan wel extreemrechtse ideologie is namelijk een persoonlijke voorkeur. Daarom ligt het voor de hand dat vooral persoonlijke kenmerken en voorkeuren bepalen in hoeverre een persoon extreme denkbeelden onderschrijft. Het feit dat de factoren op landniveau geen invloed hebben, kan overigens ook betekenen dat de landkenmerken politieke voorkeuren in gelijke mate beïnvloeden. Zo is bijvoorbeeld gebleken dat een dictatoriaal verleden een voedingsbodem is voor zowel extreemlinkse als extreemrechtse ideologieën (Visser, Jaspers & Kraaykamp, 2012).

We hopen met dit onderzoek een aanzet te hebben gegeven tot het systematisch vergelijken van extreemlinkse en extreemrechtse politieke oriëntaties. Het is belangrijk dat toekomstig onderzoek naar de hoefijzerthese zich sterker richt op een theoretisch raamwerk waaruit concrete verwachtingen kunnen worden afgeleid. Tevens is het van belang om alternatieve (intermediërende) attitudes te onderzoeken. In dit onderzoek is vooral naar sociaal-demografische kenmerken gekeken. Het zou interessant zijn om – naast iemands mening over inkomensnivellering en ervaren etnische dreiging – te bestuderen of bijvoorbeeld vertrouwen in de democratie/politiek, een nationalistische houding en deelname aan nieuwe sociale bewegingen (zoals het antiglobalisme) overeenkomsten en verschillen tussen personen met een extreemlinkse en extreemrechtse politieke oriëntatie beter kunnen verklaren.

Literatuur

- Carter, E. (2005). *The extreme right in Western Europe. Success or failure?* Manchester: Manchester University Press.
- Coenders, M., Lubbers, M., & Scheepers, P. (2004). *Majorities' attitudes towards minorities in Western and Eastern European societies: Results from the European Social Survey 2002-2003*. Wenen: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia.
- Faye, J. (2004). *Langages totalitaires*. Parijs: Hermann.
- Giddens, A. (1994). *Beyond left and right: the future of radical politics*. Cambridge: Polity Press.
- Givens, T.E. (2004). 'The radical right gender gap.' *Comparative Political Studies*, 37, 30-54.
- Jowell, R. & The Central Coordinating Team (2003). *European Social Survey 2002/2003: Technical report*. Londen: Centre for Comparative Social Surveys, City University.

- Jowell, R. & The Central Coordinating Team (2005). *European Social Survey 2004/2005: Technical report*. Londen: Centre for Comparative Social Surveys, City University.
- Jowell, R. & The Central Coordinating Team (2007). *European Social Survey 2006/2007: Technical report*. Londen: Centre for Comparative Social Surveys, City University.
- Kitschelt, H.P. (2007). 'Growth and persistence of the radical right in postindustrial democracies: Advances and challenges in comparative research.' *West European Politics*, 30, 1176-1206.
- Lubbers, M., Gijsberts, M., & Scheepers, P. (2002). 'Extreme right-wing voting in Western Europe.' *European Journal of Political Research*, 41, 345-378.
- Mair, P.M.A., Müller, W.C., & Plasser, F. (2004). *Political parties and electoral change: party responses to electoral markets*. Londen: Sage.
- March, L. & Mudde, C. (2005). 'What's left of the radical left? The European radical left after 1989: Decline and mutation.' *Comparative European Politics*, 3, 23-49.
- March, L. & Rommerskirchen, C. (te verschijnen). 'Out of left field? Explaining the variable electoral success of European radical left parties.' *Party Politics*. doi: 10.1177/1354068812462929.
- McClosky, H. & Chong, D. (1985). 'Similarities and differences between left-wing and right-wing radicals.' *British Journal of Political Science*, 15, 329-363.
- Mudde, C. (1996). 'The war of words: defining the extreme right party family.' *West European Politics*, 19, 225-248.
- Mudde, C. (2007). *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, P. (2005). *Radical right. Voters and parties in the electoral market*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ooijevaar, J. & Kraaykamp, G. (2005). 'Links in beeld. Een explorerend onderzoek naar de sociale kenmerken van extreem links in Nederland.' *Mens & Maatschappij*, 80, 239-256.
- Oosterwaal, A. (2009). 'Polarisatie in de Nederlandse samenleving en politiek: het integratiebeleid.' *Mens & Maatschappij*, 84, 369-392.
- Rydgren, J. (2007). 'The sociology of the radical right.' *Annual Review of Sociology*, 33, 241-262.
- Solt, F. (2009). 'Standardizing the World Income Inequality Database.' *Social Science Quarterly*, 90, 231-242.
- Thomassen, J. (2005). *The European voter: a comparative study of modern democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Visser, M., Jaspers, E., & Kraaykamp, G. (2012). 'Extremes politieke oriëntaties in Europa. Verklaringen op micro- en macroniveau.' *Mens & Maatschappij*, 87, 302-329.